

Зоряна Саф'янюк,

кандидат педагогічних наук,
Український Католицький Університет
(м.Львів)

Zoryana Safyanyuk,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Ukrainian Catholic University
(Lviv)

УДК 37 (09)(477.8)

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ РЕАЛЬНИХ ГІМНАЗІЙ У ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF OF REAL SCHOOLS IN SUBCARPATHIAN RUS (PIDKARPATSKA RUS)

У статті висвітлюються організаційно-змістові аспекти розвитку середніх навчальних закладів реального спрямування, які діяли на території Підкарпатської Русі (1919-1939 рр.).

Ключові слова: навчальний процес, гімназія, розвиток навчальних закладів.

The article highlights the organizational-content aspects of development of schools real direction, which acted in Subcarpathian Rus' (1919-1939).

Keywords: learning process, gymnasium, development of educational institutions.

В статье освещаются организационно-содержательные аспекты развития средних учебных заведений реального направления, действовавших на территории Подкарпатской Руси (1919-1939 гг.)

Ключевые слова: учебный процесс, гимназия, развитие учебных заведений.

Постановка проблеми. В умовах реалізації сучасних освітніх технологій особливого значення набуває підготовка компетентних фахівців різного профілю, конкурентоспроможних на ринку праці. У цьому процесі чільне місце посідає середня школа. Відповідно, важливим аспектом діяльності сучасної середньої та вищої шкіл розглядаємо пошуки шляхів удосконалення навчального процесу, які стосуються опанування якісними знаннями, формування умінь і навичок. Цьому сприятиме з'ясування специфіки розвитку реальних гімназій Підкарпатської Русі. Адже для реалізації означеного необхідно використовувати не лише сучасні інноваційні підходи до організації педагогічного процесу, а й історико-педагогічні здобутки.

Метою статті є дослідження історико-педагогічних аспектів діяльності гімназій реального спрямування у Підкарпатській Русі.

Аналіз актуальних досліджень. Серед сучасних дослідників у галузі історії реальної освіти виділяються своїми працями І.Є. Курляк, С.Б. Лаба, Б.М. Ступарик, Д. І. Пенішкевич, І. М. Петрюк та ін. Проте питання вивчення особливостей та шляхів розвитку змісту реальної освіти є малодослідженими.

Як відомо, після Першої світової війни договором в Сан-Жармен Ле від 10.09.1919 р. Чехословацька республіка зобов'язалася зорганізувати Закарпаття в адміністративну одиницю під назвою „Підкарпатська Русь” з самостійним сеймом та автономією в справах мови, школи, релігії та місцевого управління. Ці положення були закріплені у так званому „Генеральному статуті для організації і адміністрації Підкарпатської Русі” від 1919 року.

Керування школами на Підкарпатській Русі виконувало Міністерство шкільництва і народної освіти за допомогою Крайового шкільного реферату в Ужгороді. У 1928 році, коли були засновані земські уряди, шкільний реферат став частиною земського уряду і видавав свої розпорядження його ім'ям. Нагляд за всіма народними і середніми школами виконував шкільний інспектор при шкільному рефераті [18, с. 104], яким завжди мав бути чех. Коли перший шкільний референт Підкарпатської Русі Й. Пешек обійняв свою посаду 17.09.1921 року, українське шкільництво в Підкарпатській Русі було в досить невтішному стані. Українськими були лише дві горожанські школи.

Організаційно всі школи Підкарпатської Русі В. Кліма у своїй статті „Шкільна справа і просвіта на Подкарпатській Русі” 1936 року поділяв так: а) народні школи, дитячі садки (захоронки), сільські, горожанські, спеціальні школи; б) середні школи: гімназії (реальні – З.С.), учительські семінарії, фахові школи [18, с. 102-104].

Незважаючи на існуючий у краї мовний хаос, було почато створення руських (українських) горожанських шкіл і реорганізацію мадярських. Програми та навчальні плани для всіх типів шкіл були складені згідно програм для чехословацьких шкіл, із врахуванням мовних особливостей Підкарпатської Русі [18, с. 102-103]. Як свідчить аналіз планів навчання реальних гімназій, певні зміни у них вносилися дуже часто (у 1920, 1921, 1925, 1927, 1929 1930, 1932, 1933 роках). Зазначимо, що на відміну від класичної освіти, змістом якої є вивчення класичної культури, в основу реальної освіти покладено засвоєння учнями практично-корисних знань. Дидактична система реальних середніх шкіл базувалася на поглибленому вивченні природничо-математичних дисциплін та

новітніх мов. У реальних гімназіях з українською мовою навчання учні вивчали Закон Божий, українську, чеську, російську, латинську, німецьку та французьку мови, історію, географію, математику, природопис, хімію, фізику, нарисну геометрію, малювання, пропедевтику філософії, каліграфію, гімнастику, співи [26; 27; 28; 29].

Навчання у реальних гімназіях тривало 8 років. Приймали учнів, які закінчили 4 клас народної школи. Бажаючим з 4 класу горожанської школи перейти до 5 класу гімназії, необхідно було вивчити латинську і французьку мови, і скласти доповнюючий іспит [14, с. 27]. Зауважимо, що у цей час відбулися значні зміни у складі гімназистів, оскільки гімназії, як і горожанські школи з 20-их років ХХ ст. стали коєдукаційними. У середні школи з українською мовою викладання були прийняті головним чином учні сільські, діти найбільш вразливих верств населення. Таким чином були покладені підвалини нової національної свідомої української інтелігенції. Ці учні отримували матеріальну допомогу і утримувалися в інтернатах безкоштовно [18, с. 102]. Учні з хорошою успішністю та поведінкою звільнялися від оплати за навчання [10, арк. 29]. Окрім того виділяли кошти на преміювання кращих студентів.

Навчання відбувалося у двох семестрах, які переривалися різдвяними, та великодніми канікулами [13, с. 33]. У кінці першого семестру учні отримували піврічні свідоцтва, а по завершенню другого – річні [11, арк. 33]. Навчання у гімназіях, як і раніше, закінчувалося матурою [9, арк. 7]. Аналіз звітів реальних гімназій свідчить, що крім звичайних учнів у цих навчальних закладах могли навчатись приватисти та екстернисти [21, с. 78]. Після гімназійної матури молодь мала змогу перейти до університету, вищої технічної школи або академії [14, с. 27].

Випускники закарпатських гімназій поступали на навчання у вищі навчальні заклади Чехословаччини. З них у Празі вчилосся близько 85%, у Брно – 3%, Братиславі – 12% [20, с. 337]. На перших порах на навчання у вищих школах Чехословаччини записувалося до 40–50% випускників середніх шкіл Закарпаття. Однак, пізніше цей показник упав до 10%. Однією з причин цього називають дороговизну навчання [20, с. 338].

Багато випускників реальних гімназій Закарпаття стали видатними людьми краю, відомими не лише в Україні, а й за її межами. Так, найбільш здібні студенти, які вчилися або закінчили у свій час реальні гімназії, стали відомими науковцями, докторами наук і професорами [12, с. 3]. Серед абсолютенів цих навчальних закладів є відомі науковці – професор університету в Чикаго В. Маркус, доценти Ужгородського університету Г. Божук, К. Гарас, та доцент Празького університету І. Могорита, доцент Пряшівського педагогічного інституту І. Волощук [25, с. 6]. У реальних гімназіях навчалося чимало таких осіб, які згодом у суспільному житті відігравали важливу роль. Так, у Берегові навчались А. Штефан, який у 1939 році очолив Соїм Карпатської України, Л. Берталон – один із найвизначніших хірургів Закарпаття, Ф. Потушняк – відомий археолог, етнограф, поет і письменник [17, с. 8]. Закінчили реальну гімназію Й. Головач, І. Маргітчи, Ф. Ромжа, І. Семедій, які стали єпископами греко-католицької церкви в Закарпатті, І. Чейпеш (загинув у сталінських таборах), В. Самош – священики [25, с. 6], а Д. Вакаров, І. Чендей [12, с. 3] та А. Петрук-Карпатський – відомими письменниками. Чимало випускників Хустської гімназії, разом із галицькими добровольцями-січовиками, відстоювали у березні 1939 р. на Красному полі біля Хуста незалежність Карпатської України проти угорської армії. Під час другої світової війни, будучи військовими в Чехословацькому корпусі генерала Свободи, відзначилися в боях колишні студенти гімназії – генерал В. Вальо (був заступником міністра оборони Чехословаччини), офіцери М. Бабич, М. Лемак, І. Марушкей, В. Олексій, герой Чехословаччини С. Вайда та інші [25, с. 6]. У 1938 р. у зв'язку із приходом угорської армії значна частина українських навчальних закладів продовжила свою діяльність в евакуації. Українські реальні гімназії прилучилися до виховання свідомої національної еліти – української інтелігенції, яка у важкі роки збройних змагань боролася за незалежність свого народу, а частина її кращих представників, зваблена комуністичною пропагандою загинула в сталінських таборах.

З приходом чеських властей великою перешкодою для розвитку шкільного навчання українською мовою була відсутність належних шкільних підручників. Ті, що попередньо вживалися у школах, визначалися „язичієм”, їх не було у продажу [24, с. 639]. Крім того, у той час у краї проходила боротьба між різними культурними і політичними течіями – українською, русофільською, угорською [25, с. 6]. Унаслідок таких суперечок у шкільній справі настав мовний хаос [24, с. 640; 15; 16; 2]. Для упорядкування мовних справ міністр шкіл і народної освіти Чехословаччини Г. Габерман звернувся до чеської Академії Наук у Празі, щоби вона дослідила і вирішила, яку мову використовують „підкарпатські Русини”. У 1919 році нарада членів Академії і фахівців вирішила: „Тому, що місцеве нарідччя Русинів в Карпатській Русі, про яке говорить Статут, се безперечно нарідччя малоруське, належить як літературний язык тамошних горожан признати мову малоруську, якої уживають их сусідь і одноплемінники, се значить галицьку украинську мову” [29]. Отже, розпорядженням освітнього Міністерства від 20 грудня 1919 року № 62756/19 українська мова була визнана мовою викладання [29, с. 5]. Референт Й. Пешек одразу запросив до шкільного реферату д-ра І. Панькевича, що мав укласти граматику української мови [24, с. 640; 3, с. 54].

У реальних гімназіях Підкарпатської Русі, як правило, використовували однакові підручники та посібники, затверджені Міністерством шкільництва та освіти. Про це свідчить перелік підручників на 1930–1931 навчальний рік у берегівській та ужгородській реальних гімназіях. Винятко становило вивчення української мови. Українську мову у тих гімназіях, де були сильні москвофільські настрої вивчали за граматику Є. Сабова (по суті використовувалась мова близька до російської) [7], а не І. Панькевича та Бірчака [8].

При порівняльному аналізі затвердженого переліку книжок на 1930/1931 та 1938/1939 навчальні роки простежуємо тенденцію чехізації. Якщо у 1930 році відсоток україномовних видань становив 47% для підручників і 55% для посібників, то через 8 років аналогічні відсотки становили вже – 29% і 37%. Так підручниками чеською мовою користувалися учні україномовних класів реальних гімназій (особливо у старших класах) для вивчення історії, географії, філософської пропедевтики, математики, хімії, природопису і навіть чеської, латинської, німецької та російської мови [23].

При справній прихильності до українців Й. Пешака три середні школи – гімназії 1919 року були перетворені на державні реальні гімназії з українською мовою навчання, а тим хто навчався раніше в Ужгороді і Мукачеві угорською мовою дали змогу завершити навчання [4, с. 85-86]. Специфікою реальної гімназії у Берегові було

те, що тут були залишені угорські паралельні класи [22]. Особливе значення для українців мала державна українська реальна гімназія, що була заснована 1921 р. у Хусті.

Протягом двох років (1937-1938 рр.) в Ужгороді крім реальної [5; 6] діяла ще одна Українська гімназія, що належала чини оо. Василян. Заклад працював як 4-річна гуманістична гімназія, в якій викладали: релігію, українську, чеську, латинську та німецьку (як відносно-обов'язкові) мови, історію, географію, математику, природопис, фізику, конструкційну геометрію, малювання й каліграфію, гімнастику та спів (відносно-обов'язково) [19, с. 158].

Виявом чехізації було відкриття при існуючих середніх навчальних закладах у краї паралельних чеських реальних гімназій. Так, у 1922 р. були відкриті чеські „паралельки” в Ужгороді, з 1925 р. – при гімназії з виразним москвофільним напрямом – Мукачівській, з 1929 р. – у Хусті. У 1924 р. відкрито єврейську реформовану реальну гімназію у Мукачеві з єврейською мовою викладання, яка отримала право прилюдності у 1926 р.

Загалом, станом на 1933 рік українські реальні гімназії в Берегові, Хусті, Мукачеві і Ужгороді загальною кількістю налічували 46 класів, чеські паралельні відділи в Хусті, Мукачеві і Ужгороді – 20 класів, угорські паралельні відділення у Берегові – 12 класів, єврейська реформована гімназія в Мукачеві – 8 класів. Разом було 9 середніх шкіл [1, с. 30-31]. Заснування українських реальних гімназій у досліджуваній період стало можливим завдяки праці культурно-освітніх Закарпаття А. Алиськевича, Й. Пешека, Ю. Ревая та ін.

Як бачимо, у 20-ті – 30-ті роки на Закарпатті у Підкарпатській Русі як автономному краї Чехословаччини з'явилися національні реальні середні школи (реальні гімназії), у яких здебільшого учні були українцями. Коедукційні реальні гімназії з їх утилітарним характером змісту освіти значно переважили за чисельністю гімназії класичного типу, оскільки були більш пристосованими до практичних потреб суспільства і давали право вступу і в технічні, і класичні вищі школи. Зважаючи на те, що у краї точилася гостра політична та культурна боротьба між прихильниками різних течій, Академія наук у Празі, дослідивши мовне питання, постановила, що мова, якою розмовляють „підкарпатські русини” є аналогічною до української мови галичан, тому мовою викладання в українських реальних гімназіях була визнана українська. Проте у кінці досліджуваного періоду спостерігалася тенденція до чехізації та русифікації підручників, які використовували у реальних гімназіях Закарпаття. Українські реальні гімназії прилучилися до виховання свідомої національної еліти.

Однак дидактичні особливості розвитку середніх навчальних закладів Закарпаття ХІХ ст. потребують подальших наукових досліджень.

1. Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti. – Praha, 1933. – 49 s.
2. Брацшайко М. Чесько-руські взаємини / М. Брацшайко. – Ужгород, 1923. – С. 10 – 21.
3. Великий ілюстрований народний календар товариства „Просвіта” на звичайний рік 1923. – Рфчик І. – Ужгород, 1922. – С. 7 – 92.
4. Волошин А. Шкільництво Автономної Підкарпатської Русі // А. Волошин Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. – Ужгород, 1931. – 88 с
5. Годичный отчет за 1935-36 учебный год. Державная подкарпаторусская реальная гимназия в Ужгороді. - Ужгород, 1936. – 49 с.
6. Годичный отчет за 1937-38 учебный год. Державная подкарпаторусская реальная гимназия в Ужгороді. - Ужгород, 1938. – 57 с.
7. Грамматика русского языка для средних заведений Подкарпатской Руси /Под ред. Е. И. Сабова. – Ужгород, 1924. – 152 с.
8. Грамматика руського языка для шкфл середних и горожанських. Д-р И. Панькевич. – Прага : Державне видавництво, 1936. – 198 с.
9. ДАЗО. – Ф. 391. – Оп.2. – Спр. 39 (Протоколи вчительських конференцій і листування з Шкільним відділом Цивільної управи Підкарпатської Русі по навчально-педагогічним питанням). – 20 арк.
10. ДАЗО. – Ф. 391. – Оп.2. – Спр. 69 (Списки учнів, зобов'язаних платити за навчання). – 29 арк.
11. ДАЗО. – Ф. 391. – Оп.2. – Спр. 80 (Табелі успішності учеників гімназії, різних класів). – 93 арк.
12. Довганич О. Хустська гімназія та її вихованці / О.Довганич : Соціал – демократ. – 1998. - № 7 – С. 3.
13. Звідомлення руської держ. реаль. гімназії і ей равнорядных отделов чешских и мадярских в Ужгороді за шкфльний рфк 1925 – 26. – Ужгород, 1926. – 92 с.
14. Календар «Просвіта». – Ужгород, 1929. – 30 с.
15. Карпатський світ. – Ужгород, 1928. - № 7. – 248 с.
16. Карпатський світ. – Ужгород, 1929. - № 5 – 6. – С. 537 – 632.
17. Кенйиз М. Історія середньої школи №1 м. Берегово / М. Кенйиз – Берегово, 1996. – 46 с.
18. Клима В. Школьное діло и просвещение на Подкарпатской Руси / В. Клима // Подкарпадская Русь за годы 1919-1936 – Ужгород, 1936. – С. 101 – 105.
19. Курляк І. Є. З історії гімназійної освіти Закарпаття 20 – 30-ті роки ХХ ст. / Ірина Євгенівна Курляк // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Випуск ІІ. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 155 – 160.
20. Небесник І. Роль гімназій у піднесенні культурного і освітнього рівня українців Закарпаття / І. Небесник // Українські Карпати : Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород : Карпати, 1993. – С. 334 –340.
21. Рочне справоздання держ. реаль гімназії в Берегово за учебный рок 1928 – 1929. – Ужгород, 1929. – 78 с.
22. Рочне справоздання держ. реаль гімназії в Берегово за школьний рок 1930 – 1931. – Verehovo, 1931. – 50 с.
23. Саф'янюк З.Г. Специфіка підручників і навчальних посібників закладів реальної освіти на західноукраїнських землях (ХІХ- поч. ХХ ст.) / З. Г. Саф'янюк - Збірник наукових праць. Педагогічні наука. – Вип. 9. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2011. – С. 261-267
24. Сірополко С. Історія освіти в Україні. / С. Сірополко – Київ : Наукова думка, 2001. – 912 с.
25. Стойко С. Хуст та Хустська гімназія в культурному і політичному житті Закарпаття. : Новини Закарпаття. – 1999. – 4 березня №32 – С. 6.
26. Увідомлення державної реальної гімназії в Берегово на шкфльний рфк 1922 – 1923. – Ужгород, 1923. – 64 с.
27. Увідомлення державної реальної гімназії в Берегово на шкфльний рфк 1924 – 1925. – Берегово, 1925. – 25 с.
28. Увідомлення державної реальної гімназії в Берегово на шкфльний рфк 1925 – 1926. – Берегово, 1926. – 25 с.
29. Увідомлення державної реальної гімназії в Берегово на шкфльний рфк 1927 – 1928. – Берегово, 1928. – 34 с.